

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ

У статті висвітлено лінгвостилістичну природу інтелектуальної лексики в аспекті авторської модальності, виявлено текстову вербалізацію поняття інтелектуалізація мови письменника. Предметна (номінативна) основа інтелектуального компонента авторської модальності, реалізована через лексеми на позначення загальнокультурних концептів, абстрактних понять, наукових термінів, та ін., ускладнена суб'єктивно-оцінним чинником: образними, філософськими, ментальними асоціаціями письменника.

Ключові слова: інтелектуалізація, модальність, авторська модальність, інтелектуальна лексика, прозовий текст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Науковий напрям дослідження інтелектуалізації мови позначений значною актуальністю в системі загальних проблем української лінгвістики. На сучасному етапі розвитку прагматики, когнітивної лінгвістики, лінгвостилістики мова розглядається як інтелектуальне надбання, естетичний вияв колективних та індивідуальних знань, світоглядних позицій особи. У процесі дослідження мовних явищ все більшої ваги набувають націоментальні, лінгвокультурні, концептуальні принципи. Мовні одиниці вивчаються в парадигмі культурних феноменів. Це зумовило зростання інтересу науковців до вивчення процесів інтелектуалізації літературної мови, втіленої в ідіолекті, персоніфікованому слові, – у зв'язку з концептуальною картиною світу митця. У центрі уваги лінгвістичного пошуку перебувають не окремі фрагменти мовленнєвої діяльності, а комплекс одиниць мовомислення письменників як індивідуально-авторська інтерпретація інтелектуального моделювання світу.

Проблема інтелектуалізації й посилення виражальних можливостей української літературної мови актуалізувалася в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., що зумовлено розширенням сфери функціонування української літературної мови й урізноманітненням тематики українського писемного слова, в тому числі й художньої літератури. Це час появи значної кількості письменників, мова яких відзначається високим інтелектуальним рівнем.

Аналіз дослідження із проблеми. Інтелектуалізація як явище у світовій і українській художньо-естетичній традиції, засоби її вираження були переважно об'єктом літературознавчих досліджень. Лінгвістичний аспект вивчення інтелектуалізму в художніх текстах висвітлено значно менше. Лексико-семантичний та ідіостилістичний принципи зафіксовані у

працях С. Я. Єрмоленко [5], Л. А. Лисиченко [10], Л. П. Петрової [12], Л. І. Шевченко [13], Я. В. Януш [14] та ін.

У контексті лінгвістичного напрямку дослідження інтелектуалізації української літературної мови перебуває і проблема інтелектуалізації художнього тексту, ідіостилію письменника тощо. З'ясовано елементи мовного інтелектуалізму в мові Ліни Костенко [5; 10], роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. [14].

Сучасна українська лінгвістика фіксує фрагментарні дослідження цього явища, у зв'язку з чим інтелектуалізація мови сучасної художньої прози потребує детального вивчення. Варто системно подати тлумачення цього терміна в лінгвістичній інтерпретації, а також окреслити мовні чинники формування інтелектуалізації художнього стилю через розбудову ідіостилістики, зокрема авторської модальності як вияву естетичних, мовних, національних та ін. інтенцій письменника.

Актуальність статті полягає в необхідності категоризації поняття *інтелектуалізація* художнього тексту і визначення лексико-семантичних і стилістичних чинників формування цього явища в сучасних прозових текстах.

Мета статті – дослідити домінантні чинники інтелектуалізації авторської модальності в сучасних прозових текстах. Мета статті зумовила такі завдання: розкрити зміст поняття інтелектуалізація в контексті ідіостилістики і лінгвістики тексту; виявити вербалізатори інтелектуального компонента авторської модальності в сучасній художній прозі; з'ясувати контекстуальний та ідіостилістичний вияв інтелектуальної лексики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Персоніфікований вияв сучасної художньої мови пов'язаний із загальною тенденцією до інтелектуалізації авторської модальності, тобто відходом від оповідної манери викладу, побудованого на принципах конкретно-зорового зображення. Заглиблення письменників у суспільні проблеми, культурно-історичну тематику, націоментальну сферу, філософське осмислення життя сформувало інтелектуалізацію – специфічну тональність тексту з домінуванням писемно-книжних елементів.

У сучасних художніх текстах еволюціонує ставлення автора до образної ідеї. Виключена можливість однозначного вирішення проблеми, категоричність «за» або «проти» також не притаманна авторському «Я». Письменник кінця XX – початку XXI ст. постійно міркує, аналізує, будує глибинні монологи з уявним читачем, торкаючись категорій психології, філософії, етики тощо. У зв'язку з цим інтелектуалізація як семантично-змістова і стильова характеристика художнього тексту пов'язана із тяжінням до роздумів, внутрішніх монологів, перевагою інтелектуально-раціональних елементів образного мислення письменника над емоційно-чуттєвими. Процеси підвищення інтелектуального рівня художньої прози спричинили активізацію значної кількості книжної лексики, зокрема назв

абстрактних понять *культура, духовність, думка, слово, життя, щастя, час, батьківщина, віра, церква, влада, свобода* тощо.

Процеси інтелектуалізації мови письменника пов'язані також з функціонуванням лінгвокультурної лексики. Сучасній художній прозі притаманне кодування національно-культурної інформації. Це зумовило активізацію значної кількості лексем із культурно-історичною українською конотацією: *Київ, Львів, Україна, Крути, Жовті Води, Софійський собор, Лавра, майдан, Майдан Незалежності, Лиса Гора, Шевченко, Григій Тютюнник, Гонгадзе, хор «Гомін», байка, українська дума, гумореска, гопак, щедрівка, фольклор, Котигорошко, Кривенька Качечка, Вернигора, Вернидуб* та ін.

Л. Лисиченко наголошує, що мова художнього твору як інтелектуалізована діяльність є наслідком не штучного «надумування», а глибинних процесів селекції мовного матеріалу, яка залежить від внутрішнього світу письменника, зумовленого культурно-історичними, соціальними факторами, психічними основами особистості [10, с. 168]. У такому аспекті актуальним є дослідження специфіки вербалізації культурної пам'яті українців, закладеної в інтелектуальні парадигми мовної картини світу сучасних письменників. Утілюючи парадигматику інтелектуального буття, письменники формують великий пласт лексики, маркованої відповідною модальністю.

Важливий складник інтелектуалізації художнього твору – його концептуалізація, яка полягає у встановленні глибинних, підсвідомих, асоціативних зв'язків слів у мовній свідомості окремої людини, так і колективу людей, а також розкритті глибинних проєкцій абстрактної сутності на зовнішній світ. Концепти *Україна, Андріївський узвіз, Київ, культура, життя, слово, пам'ять, політика, влада* та ін. – ключові поняття сучасних художніх текстів, які сприяють створенню інтелектуальної тональності тексту.

У художньому словнику сучасної художньої прози реалізовані слова, які, формуючи інтелектуальну модальність твору, називають найрізноманітніші поняття: 1) термінологічна лексика: *феромони, гормони, генетичний закон, ДНК, тектонічні зміни, політика, культурно-економічне прогнозування, алюзія, метафора, мова, монолог, жаргон, наказовий спосіб дієслова, нелінійна нарація, філософія, медицина, клас фортепіано, джазові імпровізації* та ін.; 2) назви абстрактних понять: *життя – смерть, зло, політика, влада, духовність, агресивність, культура, мудрість, пам'ять, доля, думки, мова, слово, надія, час* та ін.; 3) назви результатів інтелектуальної і духовної діяльності людини: *роман, сценарій, вірш, н'єса, стаття, текст, доробок, сага, Біблія, Старий Заповіт, Книга Буття* та ін.; 4) назви будівель, закладів: *церква, Лавра, інститут, бібліотека, музей, книгарня, книгозбірня, школа, кафедра* та ін.; 5) власні імена письменників, композиторів, художників, акторів, назви наукових і художніх текстів: *Шекспір, Гомер, Кант, Манн, Шевченко, Пастернак,*

Ахматова, Мандельштам, Чехов, Достоевський, Обломов, «Записки о Южной Руси» Куліша, Григір Тютюнник, Моцарт, Малевич, Сильвестр Сталлоне, «Три зозулі з поклоном», «А ми тую червону калину підіймемо» та ін.; 6) назви літературних та фольклорних персонажів: кінь, лисичка, вівця, коза, миша, Котигорошко, Курочка ряба, Крутивус, козак Голота, Остап Бендер, Гамлет та ін.; 7) назви осіб: митець, режисер, кандидат наук, доцент, доктор наук, професор, академік, проректор, пані, студент, педагог, викладач, бібліофіл, теплофізик, археолог, дослідник та ін.; 8) назви просторових об'єктів, топоніми і мікротопоніми: степ, поле, дорога, хребет, обрій, Київ, Москва, Петербург, Андріївський узвіз, Оболонь, Лук'янівка, Поділ, Парк пам'яті борців за Незалежність, митрополичий сад та ін.

Індивідуальний складник мовної картини світу письменника реалізований через численні контексти, в яких детально відтворено внутрішні стани персонажів. У структурі лексико-семантичного поля *духовність* однією з найчастотніших є лексема *душа*, яка об'єднує семи *самотність*, *драматизм*, *самоіронія* та ін. Авторську модальність сучасних письменників формує художня опозиція *духовність*, *історична пам'ять* – *сучасність*, конкретизована такими засобами інтелектуалізації, як назви історичних подій та історичних постатей *Хмельницький*, *Коліїщина* тощо. Образ сучасної України й українців позначений іронічними характеристиками, які формують лексико-семантичне поле з негативною конотацією: *розумові ігри*, *інтелектуальні забавки*, *душевні виверти*.

Частотна лексема оповідей і роздумів у сучасних текстах – *життя*. Цей образ маркований індивідуально-авторськими конотаціями, переважно філософською модальністю, наприклад: *Що війни? Війни минають, а **життя** зостається, і потрібна мудрість йому і праця – вперта й щоденна* [7, I, с. 37]; *Людина вмирає, згасає повільно й невпинно, і не допоможуть ні королі, ні боги, ніхто й ніщо. Де таємниця **життя** і **смерті**, тривання й минушості?* [7, I, с. 93]. Лексема *життя* перебуває у тісному семантичному й тематичному зв'язку з поняттями *вічність*, *свобода*, *творчість*, *щастя*, *людські пристрасті* та ін.

Характерний для сучасної художньої прози прийом інтелектуалізації оповідей і роздумів вербалізований у концептах відрізків часу, які відображають долю як окремої людини, так і цілого народу: *Питається, що може нормальна людина хотіти ще після того, як вона отримала такий шикарний верстат, як **пам'ять**?* [2, с. 25]; *...пробуджуватиметься **пам'ять**, це володарка людських діянь, це байдужа реєстраторка людських вчинків і гріхів, всемогутня володарка наших вчинків, велика цариця вічності, звитяжниця безодні небуття* [7, I, с. 110].

Предметна модальність сучасної прози, як правило, доповнена емоційно-оцінною модальністю, яка вербалізована через номінації абстрактних понять *світ*, *час*, *пізнання*, *свідомість*, *світогляд* тощо, наприклад: *Поганий той світогляд, в якому нема місця для волі. Такий **світогляд** рано чи пізно перетворюється на в'язницю. Ти повинна глянути*

на старі речі новим поглядом, розкодувати їх [2, с. 181]. Вкраплення в побутові діалоги персонажів інтелектуальних висловлювань філософського і психологічного змісту виявляє тенденцію письменника до аналізу суспільних явищ, спроби непрямого вербального впливу на читача.

Мовна картина світу сучасних письменників фіксує синтез індивідуального і колективного інтелектуального досвіду, який втілений в одиницях наукової номінації. Особливість авторських оповідей В. Діброви – вкраплення в текст великої кількості наукових термінів на позначення назв наукових дисциплін, загальнонаукової та спеціальної термінології, наприклад: *Артем знався й на **україніці**. Подібність історичної долі єврейського та українського народів хвилювала його. Він знав, що їдиші «качке» це те саме, що й українська качка, і часто повторював, що ми приречені на синтез. Але він спіткнувся спочатку об гоголівських запорожців, а потім і об гайдамаків із «Записок о Южной Руси» Куліша. Там повстанець зарізав товариша за те, що той обізвав його жидом, а козаки виправдали вбивцю. Знання **історії** не відштовхнуло його від дослідження **фольклору**. Артем міг, граючи як на клавішних, так і на струнних, довести, що **мелос українських дум** має тюркське походження* [3, с. 87].

Характерна риса мовотворчості В. Діброви – тонка іронія, побудована на поєднанні в одному контексті книжних і розмовних елементів, термінів і побутових назв, емоційно-експресивної лексики, наприклад: *Додому він повернувся не тільки знавцем **турбін**, а й тонким **філологом**. Його **вірші** та **есеї** гнулися від **метафор**, приголомшували, тягли вглиб. Слово «глибина» було у нього наскрізним. В його колі замість «ти хто такий?» питали «хто твій улюблений персонаж Достоевського?»* [3, с. 86].

Інтелектуалізація мови сучасних письменників сформований на значній кількості лінгвістичних термінів: *метафора, порівняння, латинські вирази, мова, монолог, жаргон, наказовий спосіб дієслова, нелінійна нарація, санскрит, текст, стаття* та ін., наприклад: *«Що, власне, таке релігія? – мізкував Артем Школьник. – Зв'язок з Богом. Від дієслова зв'язувати – релігаре. Те саме, що зветься на **санскриті** «йога»* [3, с. 131].

Прозові тексти початку ХХ ст. фіксують назви наук *філософія, археологія, педагогіка, літературознавство, теплофізика, біологія, медицина, історія*, які урізноманітнюють авторські оповіді, сприяють детальному зображенню життя персонажів. Характерний для сучасної прози прийом деталізації оповіді реалізується через назви писемних текстів *твір, книга, вірш, доробок, п'єса, есеї, стаття, дисертація, пісня* та ін., а також через узагальнені метафоричні назви *слово, писання*: *Час можна затримати лише в **слові**, надто ж у слові написаному й записаному. **Писання** – найвища втіха й найтяжча мука* [7, I, 7]; *...якщо земне **слово** і вчить чомусь, так це відчувати миттєвість як сповільнене безсмертя* [11, с. 41-42]; *і **слово**, зчорноземлюючи папір, мов повертає муку з помолу в болісні сподівання сіяча...* [11, с. 90].

У збірці В. Діброви «Переказки» функціонують назви фольклорних і релігійних текстів: «Котигорошко», «Курочка ряба», «Правда і кривда», «Самотній горобець», Біблія, Книга Буття, Святе Письмо та ін. Ці лексеми формують інтелектуальну модальність авторських роздумів: *Але головна думка «Книги Буття» полягає в тому, що благословення й просвітлення не досягається шляхом накопичення фактів чи вірою в певні доктрини. Натомість **Біблія** вчить нас тому, що будь-яке знання зводиться до самопізнання й до усвідомлення таємниці, якою є наше буття* [4, с. 124].

Стилістична і змістова вартість лексики зумовлена конкретною організацією контексту. У текстах І. Карпи на переплетенні назв конкретних і абстрактних понять, книжної (зокрема канцелярської) і зниженої розмовної лексики сформовані іронічно-побутові контексти, наприклад: *як би повідомити бєлих чєловєков про таку халєпу родом з трудового кодексу* [8, с. 99]; *всі мої буддійські спроби посміхатися й говорити довірливо й тихо, киваючи на наші торби й купу дітей, пішли в дупу грайливого павіана* [8, с. 98]. Таке слововживання формує не лише національні особливості, побутову конкретику, а й стає маркером інтелектуального сприймання світу. Український національний простір, окреслений назвами побуту, закладів, архітектурних споруд, писемних текстів тощо, поєднаний в одному контексті з неукраїнськими поняттями *Гімалаї, Тибет, музей Пікассо чи Далі, храм Сонця* та ін.

Інтелектуалізація авторської модальності в текстах сучасних письменників формує концепт *час* як філософське, культурологічне, естетичне, лінгвістичне поняття. У структурі прозових текстів кінця ХХ – початку ХХІ ст. засобами вираження авторської модальності є не лише семантичні конкретизатори часу, а й сама лексема *час*, наприклад: ***Час** неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш **час**, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає. Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній* [9, с. 11]; ***Час** хисткий і непевний* [9, с. 10].

Авторська модальність Л. Дереша пов'язана з образно-філософськими асоціаціями *час – пам'ять*, наприклад: *Скажіть, якщо ви пригадуєте вчорашній ранок, хто із вас чув, як нейронний ансамбль співу і танцю виконує фокстрот «Алілуя»? Можливо, котрийсь із вчених чув. Особисто я – ні. Зате я чую свої спогади на дотик. А тепер невелика екскурсія на машині **часу** (хто не врубався – це я алегорично про **пам'ять**)* [2, с. 44].

У текстах романів С. Жадана і Ю. Андруховича художня семантика образу *місто*, перебуваючи в одному асоціативному полі з поняттям *час* та його текстовими модифікаціями *минущість, теперішнє, тимчасове* тощо, активізує філософську тональність висловлення, наприклад: *Венеція є притчею про **минущість** кожного розквіту. Як і загалом про **минущість**. А **минущість**, починаючи з другої половини того березня, стала моїм демоном номер один. **Минущість і тимчасовість**, і зникомість – скільки*

ще назв у цієї примари? [1, с. 74–75]; немає нічого – ні **минулого**, ні **теперішнього** [6, с. 36].

Лексика письменника формує текст, у якому репрезентована індивідуальна авторська модальність. Взаємодія *слово-зміст-текст* є тим чинником, який дає змогу побачити за словом особу мовця, його внутрішній світ, рівень ерудиції, інтелекту тощо.

Висновки та перспективи досліджень. Авторська модальність сучасних письменників виявлена через ключові художні образи, побудовані на лексемах інтелектуальної семантики і конкретизовані назвами абстрактних понять, писемних текстів, наукових термінів тощо. У подальших дослідженнях інтелектуалізації авторської модальності в сучасних художніх текстах слід приділити увагу особливостям функціонування загальних і власних назв осіб, назв творів мистецтва (живопису, музики, кінематографу), а також детальніше розглянути роль термінологічної лексики.

Список використаної літератури

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Юрій Андрухович. – К. : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. – 480 с.
2. Дереш Л. Намір! / Л. Дереш. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 272 с.
3. Діброва В. Збіговиська / В. Діброва. – К. : Критика, 1999. – 223 с.
4. Діброва В. Переказки / В. Діброва. – К. : Комора, 2010. – 160 с.
5. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
6. Жадан С. Anarchy in the UKR / С. Жадан. – Харків, 2011. – 223 с.
7. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі). Роман (Початок): у 2-х т. / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – 287 с.
8. Карпа І. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою / І. Карпа. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 2008 с.
9. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
10. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія] / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 2011. – 304 с.
11. Пашковський Є. Щоденний жезл: Роман-есеї / Є. Пашковський. – К. : ЛА «Піраміда», 2011. – 424 с.
12. Петрова Л. П. Засоби інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) / Л. П. Петрова // Українська мова: з минулого в майбутнє. Матеріали науково-практичної конференції на відзначення 200-річчя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського. – К., 1998. – С. 67–70.
13. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : монографія / Л. І. Шевченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.
14. Януш Я. В. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови / Я. В. Януш // Леся Українка і сучасність. Зб. наукових праць. – Луцьк, 2008. – Т. 4. – С. 32–40.

Голоух Лариса. Интеллектуализация авторской модальности в современных украинских прозаических текстах. В статье предпринята попытка анализа лингвостилистической природы интеллектуальной лексики в аспекте авторской модальности, рассмотрена текстовая вербализация понятия интеллектуализация речи писателя. В украинских прозаических текстах конца XX – начала XXI века интеллектуальный компонент авторской модальности сформирован как сочетание предметной и эмоционально-оценочной модальности. Коммуникативная и прагматическая направленность современных художественных текстов обусловила появление большого количества лексем, обозначающих общекультурные концепты, абстрактные понятия, названия письменных текстов, учреждений, научных терминов, наименований лиц и пр. На предметную (номинативную) основу интеллектуального компонента авторской модальности наслаивается эмоционально-оценочная составляющая: образные, философские, ментальные ассоциации, личные интенции. Продемонстрировано влияние авторской модальности на лингвистические характеристики интеллектуальных понятий в романах Ю. Андруховича, В. Дибровы, Л. Дереша, С. Жадана, И. Карпы, Л. Костенко, Е. Пашковского. Выявлены идиостилистические характеристики интеллектуализации авторской модальности в повествованиях и размышлениях.

Ключевые слова: интеллектуализация, модальность, авторская модальность, интеллектуальная лексика, прозаический текст..

Goloiukh Larysa. Intellectualization of Authorial Modality in Modern Ukrainian Prose Texts. The article attempts to describe the linguostylistic nature of the intellectual lexicon, actually the authorial modality aspect of it. The textual verbalization of the author's language intellectualization concept is highlighted. The intellectual component of the authorial modality in the Ukrainian prose at the end of the XX – the beginning of the XXI century has become firmly established as a combination of subjective, emotional and estimative modality. The communicative and pragmatic features and characteristics of contemporary prose caused the appearance of a significant number of lexemes, denoting general cultural concepts, abstract concepts, written text names, institutions, agencies, scientific terms, person names and others. The intellectual component of authorial modality has two levels: nominative and subjective-estimative. The nominative modality is superposed by subjective-estimative one, which expresses imaginative, philosophical, mental associations, personal intentions. Much attention is given to the author's modality influence on linguocultural features of intellectual notions in the novels by Y. Andrukhovych, L. Deresh, S. Zhadan, I.Karpa, L.Kostenko, Y. Pashkovkiy. The article offers insights into idiostylistic characteristics of the authorial modality intellectualization in different narratives and reflections texts.

Key words: intellectualization, modality, the authorial modality, intellectual lexicon, fiction, prose.

Стаття надійшла до редколегії 08.03.2016